

Ф.Я. Ступак
(м. Київ)

З ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ ГРОМАДСЬКИХ СПІЛОК І ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається діяльність під час Першої світової війни широкої мережі громадських спілок та органів самоврядування з соціальної опіки різних категорій постраждалого населення, особливо біженців, організації санітарної служби.

Ключові слова: *благодійність, громадські товариства, органи самоврядування, соціальна допомога, Перша світова війна, біженці, лазарети.*

У реконструкції минулого вагоме значення має вивчення такого унікального феномену, як благодійність — багатоаспектної людської діяльності з метою надання певної допомоги, соціального, психологічного й економічного феномену, який має свою давню історію. Сьогодні надзвичайно важливим є докладне вивчення благодійної діяльності в екстремальних ситуаціях, зокрема під час Першої світової війни. Так, окремі епізоди діяльності на українських етнічних територіях, особливо у найбільших міських центрах, різноманітних громадських благодійних організацій і товариств у роки Першої світової війни були висвітлені у публікаціях О.М. Доніка, І.Г. Сулиги, Н.І. Загребельної, І.А. Коляди, Н.О. Шапошнікової та ін.¹ Значний доробок сучасні вітчизняні науковці мають у розробці біженської проблематики на українських територіях у вказаний період, які приділили також увагу участі громадських об'єднань у справі опіки біженців і виселенців, серед яких важливе місце посідали Земський союз і Союз міст². У монографіях автора статті висвітлюються різні аспекти історії благодійної діяльності, в тому числі у період Першої світової війни³. Однак ще лишається широке поле для наукових студій. Це стосується, насамперед, вивчення особливостей благодійної діяльності під час війни, участі у вирішенні соціально значущих питань конкретних філантропів, громадських товариств, органів самоврядування. Саме на це й спрямована мета нашої роботи.

Початок ХХ ст. характеризувався прагненням повернути суспільство обличчям до проблем воїнів та їх родин. Під час російсько-японської війни у 1905 р. було засновано Олексіївський головний комітет для опіки дітей осіб, що загинули на Далекому Сході. До початку Першої світової війни діяли Єлизаветинський комітет для підтримки родин осіб, призваних на військову службу, який здійснював пошук необхідної роботи, піклувався про дітей у притулках, яслах, майстернях, сприяв в організації обробітку полів, посівів та збиранні врожаю; Морське благодійне товариство за покровительства великої княгині Ксенії Олександрівни; за головуванням великої княгині Марії Павлівни Комітет із

забезпечення одягом нижчих чинів, які відправлялися додому після лікування у відповідних закладах тощо.

Слід зауважити, що піклування про нижчих військових чинів та їх сімей покладалося на земства, міські управління і сільські громади, які надавали допомогу із власних коштів. Однак із виданням закону від 25 червня 1912 р. допомоги і пенсії почали видавати за рахунок державної скарбниці. Право на це мали нижчі чини, котрі втратили працездатність унаслідок поранення, ушкодження чи хвороби, пов'язаних із військовою службою, а також їх сім'ї, удови і повні сироти.

Перша світова війна, створивши нову екстремальну ситуацію, активізувала благодійну діяльність у Російській імперії, яка відзначалася у цей період значною розгалуженістю. У вересні 1914 р. було засновано Комітет великої княгині Тетяни Миколаївни (Тетянинський комітет) для надання допомоги потерпілим від воєнних дій. Комітет надавав одноразову матеріальну підтримку, допомагав виїхати на батьківщину, відшукував роботу для працездатних, влаштовував у благодійні заклади непрацездатних, приймав пожертвування, піклувався про матеріальне відшкодування населенню за збитки, спричинені війною. Кошти надходили від приватних осіб та державної скарбниці. Продовжував діяти Олексіївський головний комітет, на який у вересні 1914 р. було покладено піклування про дітей офіцерських, класних і нижчих чинів, котрі загинули або втратили працездатність під час бойових дій, причому допомога надавалася дітям до досягнення 16-річного віку. Олексіївський комітет у листопаді 1914 р. надіслав у губернії стислий виклад заходів щодо піклування про дітей нижчих чинів, які постраждали у війну і перебували в лікарнях, лазаретах та інших медичних закладах на лікуванні. Олександрівський комітет призначав одноразову допомогу нижчим чинам, що отримали поранення, контузію або каліцтво, щорічні субсидії через бідність, хворобу і нещасні випадки, а також допомагав удовам, батькам і сиротам нижчих чинів. Діяли Комітет Великої княгині Єлизавети Федорівни; Морське благодійне товариство, яке крім своєї статутної діяльності із надання допомоги неімущим морякам, їх удовам і дітям після початку воєнних дій опікувалося потерпілими у війні та сім'ями моряків, призваними із запасу. Скобелевський комітет (заснований у 1909 р. в пам'ять генерала М.Д. Скобелева його сестрою княгинею Н.Д. Білосельською-Білозерською) піклувався про поранених і хворих воїнів, надаючи фінансову допомогу і пенсії, стаціонарну медичну допомогу; Романовський комітет під покровительством царя (створений у 1913 р. до 300-ліття дому Романових) надавав допомогу сільським сиротам і дітям нижчих чинів; Комітет Великої княгині Марії Павлівни.

У 1914 р. Синод доручив створити у кожній парафії особливі опікунські ради для піклування про сім'ї осіб, які перебували у військах. У тому ж році Синод доручив монастирям відвести приміщення для скалічених воїнів і тих, хто одужував, і заснувати притулки для дітей. 1915 р. у Російській імперії було створено Верховну раду на чолі з імператрицею Олександрою Федорівною для об'єднання урядової, громадської та приватної діяльності щодо піклування про родини мобілізованих, поранених і загиблих. Сім'ям учасників війни надавалася

«педагогічна» допомога, яка полягала у безкоштовній підготовці і влаштуванні дітей до навчальних закладів. Допомога Імператорського жіночого патріотичного товариства полягала у розміщенні дочок воїнів у школи із безкоштовним утриманням. Під покровительством імператора діяло Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні нижчим чинам та їх сім'ям, яке мало свої місцеві управління.

На початку 1916 р. розпочав діяльність Георгіївський комітет, який піклувався про нагороджених орденом Георгіївський хрест (орден св. Георгія заснований у 1769 р.; з 1913 р. офіційна назва ордену — Георгіївський хрест, мав чотири ступені), а також про малозабезпечені сім'ї цих осіб і відшукування для цього коштів. Уніфікованого вигляду набула турбота держави про родини службовців поліцейського відомства, які загинули при виконанні службового обов'язку. Ще в 1907 р. для цього був утворений спеціальний капітал.

Загальноземська організація — Всеросійський земський союз допомоги хворим і пораненим воїнам — опікувався не тільки пораненими і хворими воїнами, їхніми сім'ями, а й піклувався розвитком господарчого життя. Центральним розпорядчим органом було зібрання представників земств — по два від кожної губернії. Центральне управління Земського союзу включало евакуаційний, заготовчий, санітарний відділи, відділ санітарних поїздів. Центральна земська організація існувала на кошти від держави, асигнувань земських зборів і приватних пожертвувань. Фінансування урядом Земського союзу було значним і надавалося за умови контролю з боку особливої відомчої наради під головуванням одного із членів військової ради. У зв'язку з розширенням діяльності цього союзу, ускладненням завдань і збільшенням кількості осіб, які потребували його підтримки, у складі Головного комітету Всеросійського земського союзу був створений фінансовий відділ для упорядкування фінансування заходів⁴.

Місцеві організації союзу були представлені губернськими і повітовими комітетами. Перші склалися з гласних губернських земських зборів, управи у повному складі, представників повітових зборів (по одному від повіту), членів санітарного бюро земства та санітарної ради губернії. Губернські комітети розподіляли поранених і хворих у повітах, збирали відомості про вільні приміщення, інформували повіти про потреби у приміщеннях, піклувалися про розміщення поранених у медичних закладах губернського земства, організовували госпіталі, субсидювали повітові комітети. Повітові комітети склалися із повітових гласних і членів управи; створювалися за необхідності, узгоджуючи діяльність з місцевими умовами. Варто зазначити, що сфера діяльності губернських і повітових комітетів з часом розширювалася і набувала найрізноманітніших форм⁵.

Робота Земського союзу у воєнний час була значною, оскільки, на наш погляд, у цьому був зацікавлений уряд і робив чимало, починаючи з державного фінансування й закінчуючи наданням земствам права для самостійних дій. Завдяки цьому помітною ставала і концентрація в руках земства загальнодержавних функцій.

У серпні 1914 р. було створено Всеросійський союз міст допомоги хворим і пораненим воїнам. Представники Земського союзу входили в його головний

комітет. На місцях представники Земського і Міського союзів утворювали погоджувальні комісії, що координували діяльність організацій. Згодом відбулося організаційне об'єднання союзів в окремих напрямках соціальної допомоги⁶.

Наведемо конкретні приклади соціальної діяльності різних структур у важкий воєнний час. Зокрема, земства, окрім допомоги пораненим, біженцям, родинам мобілізованих, брали участь у хлібних заготівлях для потреб армії, закуповуючи борошно. Хлібні операції проводилися за рахунок кредитів Головного управління землеустрою та землеробства. У вересні 1914 р. за участю Сумської повітової земської управи й уповноваженого із заготівлі продовольства для армії Харківської губернії було закуплено 20 тис. пудів житнього борошна, яке відповідало кондиційним вимогам інтендантства⁷. 1916 р. Борзнянська повітова земська управа Чернігівської губернії підвищила заробітну плату лікарям у зв'язку з дорожнечею в умовах воєнного стану⁸. Комітет з надання допомоги російським військовополоненим, які перебували в інших країнах, 5 серпня 1916 р. надіслав Глухівській повітій земській управі подяку за надіслані для військовополонених кошти, зібрані за участю земства⁹.

У грудні 1916 р. в резолюції доповіді Богодухівським повітовим земським зборам Харківської губернії вказувалися такі видатки: допомога Богодухівському лазарету місцевого комітету Червоного Хреста на утримання 20 ліжок; на подарунки для нижчих чинів у діючій армії до Великодня і Різдва; на зарплату родинам колишніх службовців повітового земства, які перебували на дійсній військовій службі; на утримання Богодухівським попечительством дитячих притулків сиріт і напівсиріт мобілізованих. Під час Першої світової війни у Харкові з 1914 р. діяла особлива виконавча комісія, яка розподіляла місячні продовольчі пайки родинам військовослужбовців. У червні 1915 р. загальна кількість опікуваних родин становила 6286 (12 391 пайок)¹⁰.

Продовольчу допомогу надавали родинам нижчих військових чинів і в інших містах, зокрема в Луцьку. Нами виявлені щомісячні відомості отримання продовольчої допомоги за 1915 р.¹¹ Ці непередбачувані асигнування міст державою належним чином не відшкодовувалися і лягали важким тягарем на міський бюджет.

У Києві в межах державних коштів, асигнованих МВС, надавали допомогу родинам запасних і мобілізованих. Постановою Київської міської думи у 1914 р. встановили копійчаний збір із трамвайних білетів «на посилення ресурсів міста на воєнні потреби», 1916 р. збір було збільшено ще на одну копійку, тобто по дві копійки з кожного квитка вартістю п'ять копійок і більше¹². За окремою статтею кошторису підтримували родини мобілізованих у Кам'янці-Подільському¹³.

Слисаветградська міська дума 12 серпня 1914 р. утворила міське опікунство, котре опікувалося родинами мобілізованих, й асигнувала йому 20 тис. руб. для надання допомоги найбільш незаможним родинам. Місто поділили на 14 дільниць для організації опікунств, які б спостерігали за змінами складу сімей запасних, а також майнового стану. Кошти для надання допомоги формували асигнування міської думи, товариства взаємного страхування, реального учи-

лица, збори у церквах, відрахування з утримання службовців, з кухликів у «м'ясних рядах», від різних осіб і жіночого комітету. Міські громадські управління виявляли гуманність, надаючи підтримку військовополоненим. У Єлисаветграді міська влада утворила комітет із надання допомоги військовополоненим, якому міське самоуправління надало субсидію у розмірі 90 903 руб. Ці кошти доповнювали надходження від організацій, від вистав, концертів, лотерей-алегрії, а також приватні внески. Ці кошти спрямовували на підтримку нужденних військовополонених, медичного персоналу і службовців, які захворіли висипним тифом при догляді за військовополоненими, мінському дитячому притулку (евакуйованому). Комітет допомагав воїнам, котрі поверталися з полону, організовуючи харчувальні пункти, лазарети, амбулаторії, надавав матеріальну допомогу¹⁴.

Під час Першої світової війни особливо великих злигоднів зазнавало населення Волині. У несприятливих умовах перебували міста в районі діючої армії, такі як Володимир-Волинський, Дубно, Ковель, Кременець, оскільки залізничні станції були закриті для потреб приватного вантажообігу. У зв'язку з цим у деяких містах припинилося постачання окремих продуктів харчування. Вижити за таких умов допомагали пайки, які видавали сім'ям призваних на війну. До кінця 1914 р. у 12 повітових містах для 4280 сімей було видано пайків на суму 45 813 руб. У зв'язку з воєнним часом 31 липня 1914 р. був виданий циркуляр міністерства внутрішніх справ про виключення з міських кошторисів не першочергових видатків. У Луцьку майже всі міські гроші були передані на воєнні потреби¹⁵.

Органи міського управління докладали зусиль для боротьби з наслідком економічних труднощів воєнного часу — дорожнечею і негативними суспільними явищами (корупція, спекуляція тощо), хоча це вдавалося не завжди. Докладали значних зусиль для боротьби з енергетичною проблемою.

Перша світова війна стала справжнім випробуванням для соціальної та санітарно-медичної системи. Після воєнних невдач Росії у 1915 р. до різних міст українських губерній і далі у великоросійські був спрямований потік біженців і переміщених осіб. Водночас можливості міських лікарень зменшилися внаслідок передачі значної частини місць для розміщення поранених і хворих військовослужбовців. Скупчення біженців — погано нагодованих, нерідко хворих і виснажених людей, у спільних непристосованих приміщеннях було надзвичайно небезпечним з огляду на санітарно-епідеміологічне становище міст. Муніципальних можливостей було вже недостатньо. У Харкові був сформований комітет для нагляду за біженцями із представників міського й земського самоврядування, громадських організацій. У вересні 1915 р. на розподільнику Балашовського залізничного вокзалу Харкова було зареєстровано понад 46 тис. біженців і вигнанців. У деякі дні на пунктах харчування Києва скупчувалося до 15 тис. осіб¹⁶. Ситуацією вдавалося оволодівати. На залізничних станціях проводилися реєстрація і первинний огляд біженців, діяли розподільчі пункти, влаштовувалися житлові та обсерваційні бараки. Біженцям надавали безкоштовну медичну допомогу в міських амбулаторіях.

Протягом короткого часу в Україні за активної участі міських і земських органів управління виникла широка мережа госпіталів та лазаретів, наприклад, у Бердичеві — на 6 тис. ліжок, у Черкасах — на 3,5 тис., в Умані — на 450. До кінця 1914 р. у Києві в підпорядкуванні Міського союзу було облаштовано 9 госпіталів на 6185 ліжок¹⁷.

1916 р. у Житомирі за статтею на суспільну опіку міського кошторису надали допомогу лікарні Червоного Хреста, пологовому притулку, утримували чотири ліжка в лікарнях, шість — у богадільнях, три — у єврейській лікарні; надали допомогу житомирському комітету швидкої допомоги сім'ям мобілізованих нижчих чинів; житомирському комітету Всеросійського союзу міст на заготівлю подарунків воїнам до Великодня; утримували санітарний нагляд, холерний барак¹⁸. Олександрівська міська дума у 1915 р. надала фінансову підтримку місцевому відділу Товариства повсюдної допомоги, Романовському комітету забезпечила пільговий проїзд залізницею родинам, мобілізованих на службу¹⁹.

Харківський відділ Товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні, солдатам та їх родинам із середини 1915 р. утримував на свої кошти притулок на 50 місць з майстернями для скалічених воїнів, переважно уродженців Харківської губернії, а з кінця 1916 р. відкрив притулок на 30 дітей-сиріт загиблих і постраждалих на війні солдатів. Філантропічна спілка звернулася до Харківської управи про виділення їй із коштів міста субсидії у зв'язку з розширенням діяльності та зростанням цін на продукти першої необхідності. Міська влада підтримала клопотання, асигнувавши 500 руб.²⁰

У 1914–1916 рр. в Луцьку діяв міський комітет допомоги жертвам війни, кошти для діяльності якого надходили з карнавкового збору, за підписними листами на користь родин запасних і безробітних, листами на заготівлю білизни і жертвам війни. На 22 листопада 1914 р. було зібрано 1183 руб. 53 коп., частину з яких витратили на закупівлю палива для родин запасних, прання і лагодження білизни²¹. Свідченням уваги міської влади до родин запасних нижчих чинів і мобілізованих ополченців є виділення їм 10 тис. руб. за кошторисом м. Рівного на 1915 р., утримували і харчувальний пункт²².

1916 р. у Катеринославі 12% бюджету міста виділено на медичну, санітарну і ветеринарну частини. Зокрема, міська дитяча лікарня, амбулаторія і богадільня імені І. Алексеєнка (збудована на приватні пожертвування відомого катеринославського підприємця І. Алексеєнка) коштували місту, крім пожертвувань, 70 693 руб., перша міська Олександрівська лікарня — 209 681 руб. Оплата за лікування для місцевих жителів у цій лікарні становила 25 коп., для іногородніх — 87 коп., залізничників, робітників заводів і фабрик — 2 руб., консультація у лікаря — 5 коп.²³. Єлисаветградська міська управа виділяла кошти на утримання 108 поранених і хворих воїнів у місцевій лікарні²⁴.

У 1915 р. проведено одноденний всеросійський збір коштів для будівництва на Південному березі Криму двох здравниць — однієї для хворих і поранених воїнів, а другої — для їх дітей. Відповідно до наказу МВС зібрані кошти переказували у розпорядження таврійського губернатора, за винятком сум, витра-

чених на організацію збору пожертвувань. В Олександрівську Катеринославської губернії чистий збір становив 982 руб. 60 коп.²⁵.

Мали місце цікаві факти періоду Першої світової війни, як підтримка інших народів, постраждалих від війни. Нами виявлені архівні дані про виділення Житомирською міською думою 39 500 руб. для населення Бельгії, що потерпала від воєнних дій. Бельгійський консул у зв'язку з цим 8 лютого 1915 р. надіслав подяку Житомирському самоврядуванню²⁶.

Кременчуцька міська дума мала у своєму складі комісії з обслуговування родин мобілізованих, народного здоров'я, народної освіти і комітети Всеросійського союзу міст і суспільної опіки, тобто, соціальні питання у складний період продовжували вирішувати відповідні управлінські структури. Допомога родинам призваних і скалічених воїнів, завідування нічліжними будинками, притулками, безкоштовними квартирами, забезпечення населення житлом тощо були у полі уваги у такий важкий період.

У воєнний час санітарні лікарі Катеринослава надавали допомогу пораненим і хворим воїнам, очолили опікунство про сімей нижчих чинів та ополченців, призваних у війська. Працюючи у складі міської санітарної виконавчої комісії, санітарні лікарі розробили заходи з профілактики холери, туберкульозу, влаштували 4 нові продовольчі пункти на 800 осіб для поранених, які прибували до Катеринослава. Одночасно приймали осіб, котрі прибували з Галичини і Польщі. Влаштовували бані та пральні для санітарної обробки, розгорнули 4 нові нічліжні бараки на 100 місць кожний. У різних частинах міста влаштували 4 кип'ятильники, обладнали холодильники. Санітарна виконавча комісія Катеринославської управи організувала роботу дільничних санітарних опікунств. Катеринославський обласний з'їзд із надання допомоги пораненим і хворим воїнам, що відбувся 6–7 червня 1915 р. в Катеринославі, вирішив зробити місто розподільчим пунктом поранених і хворих воїнів, а також місцем збору та лікування воїнів, хворих на інфекційні захворювання. З цією метою вирішували питання розширення ліжкового фонду інфекційної лікарні, порушували питання про норми харчування хворих. У 1916 р. санітарний персонал міської управи мав такий вигляд: 1) відділ із спостереження за санітарним станом приватних садиб, площ, базарів, готелів; 2) дезінфекційний відділ; 3) відділ нагляду за продажем молока. Завідувач першим відділом керував водночас і санітарно-статистичним відділенням міської управи.

«Війна затягнулася, підвищений настрій улігся і змінився ясним усвідомленням, що випробування величезне і перемогти його можна лише організованим напруженням усіх громадських сил»²⁷, зазначала тогочасна преса. Діяльність органів самоврядування — яскраве свідчення того, як багато може зробити громадський орган у справі задоволення нагальних потреб населення за допомогою приватної ініціативи. Завдяки енергійним і своєчасним заходам органів самоврядування в роки Першої світової війни вдалося задовільно розв'язати складні питання допомоги біженцям та евакуйованим, розміщення поранених і хворих військовослужбовців, забезпечувати діяльність мережі медичних закладів, фінансувати важливі соціальні напрями.

Щодо громадських об'єднань, то вони створювалися і фінансувалися частково державою, але мали назву і заступництво членів царської сім'ї. Така централізована допомога населенню була досить ефективною і спонукала місцеву громадськість до активної співпраці. Стосовно громадської ініціативи у діяльності громадських структур, зауважимо, що в основі її спонукальних мотивів лежали християнські цінності, особливо ідеї співчуття та допомоги ближньому.

Розпад потужної системи соціально-культурних і соціально-побутових відносин, характерний для усіх колишніх соціалістичних країн, перехід до ринкової економіки породили у цих країнах необхідність створення нової системи соціальних відносин у соціальній роботі, що базуються на обцинному методі соціальної роботи (не в класичному розумінні цього методу, а орієнтованого на створення відповідних соціальних зв'язків за місцем проживання). Ідеї доброчинності, що відроджуються у теперішній час, — найкращий доказ відновлення справедливості.

Наступні дослідження повинні виявити нові закономірності та прикмети цього важливого суспільного феномену минулого, з'ясувати регіональні особливості розвитку доброчинної діяльності в екстремальні періоди і дати настанови на майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ *Донік О.М.* Діяльність громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — К., 2013. — С. 536–562; *Його ж.* Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності // Український історичний журнал. — 2014. — № 3. — С. 22–37; *Його ж.* Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) // Проблеми історії України XIX — початку XX століття. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 155–182; *Сулима І.Г.* Південно-Західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку Першої світової війни // Там само. — Вип. III. — К., 2001. — С. 234–239; *Загребельна Н.І., Коляда І.А.* Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). — К., 2006. — 193 с.; *Шапошнікова Н.О.* Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 — лютий 1917 рр.). — К., 2002. — 174 с. та ін.

² *Бернадський Б.В.* Волинь у роки Першої світової війни: Дис. ... канд. іст. наук. — Луцьк, 1999. — 197 с.; *Сердюк О.В.* Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. IV. — К., 2002. — С. 111–132; *Лазанська Т.І.* Становище біженців в роки Першої світової війни // Там само. — Вип. XVI. — К., 2009. — С. 196–240; *Її ж.* Проблема біженства в українських губерніях Російської імперії // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — К., 2013. — С. 481–511; *Жванко Л.М.* Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). — Харків, 2012. — 568 с.; *Її ж.* Правове регулювання соціального захисту біженців Першої світової війни в Російській імперії (1914–1915 рр.) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. XIV. — К., 2008. — С. 233–246 та ін.

³ *Ступак Ф.Я.* Благодійні товариства Києва (XIX — початок XX ст.). — К., 1998. — 208 с.; *Його ж.* Благодійність та суспільна опіка в Україні. — К., 2009. — 272 с.

⁴ *Донік О.М.* Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрямки та результати діяльності. — С. 25–26.

⁵ Там само. — С. 27.

⁶ *Донік О.М.* Діяльність громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — С. 537, 539.

⁷ Державний архів Сумської області (Держархів Сумської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 16, арк. 4.

⁸ Державний архів Харківської області (Держархів Харківської обл.), ф. 140, оп. 1, спр. 60, арк. 59.

⁹ Держархів Сумської обл., ф. 622, оп. 1., спр. 1, арк. 16.

¹⁰ Держархів Харківської обл., ф. 312, оп. 1, спр. 404 а., арк. 3; ф. 45, оп. 1, т. 4, спр. 3543, арк. 201.

¹¹ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1487.

¹² Державний архів міста Києва, ф. 163, оп. 35, спр. 29, арк. 104, 112.

¹³ Державний архів Хмельницької області, ф. 249, оп. 5, спр. 348, арк. 42.

¹⁴ Державний архів Кіровоградської області (Держархів Кіровоградської обл.), ф. 78, оп. 12, спр. 157, арк. 2; спр. 16, арк. 13.

¹⁵ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1284, арк. 65–69.

¹⁶ *Реснт О.П.* Україна в імперську добу (XIX — початок XX ст.). — К., 2003. — С. 298.

¹⁷ *Реснт О.П., Сердюк О.В.* Перша світова війна і Україна. — К., 2004. — С. 416.

¹⁸ Держархів Житомирської обл., ф. 62, оп. 2 дод., спр. 14, арк. 43, 44, 55, 56, 57.

¹⁹ Державний архів Запорізької області (Держархів Запорізької обл.), ф. 24, оп. 1, спр. 449, арк. 24, 35; спр. 524, арк. 3, 6, 11, 12.

²⁰ Держархів Харківської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 3550, арк. 10–11.

²¹ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1291а, арк. 3; спр. 1319, арк. 2.

²² Державний архів Рівненської області, ф. 616, оп. 1, спр. 2, арк. 3 зв.

²³ *Гужва З.Г.* История глазами санитарного врача. — Днепропетровск, 1998. — С. 144.

²⁴ Держархів Кіровоградської обл., ф. 78, оп. 3, спр. 990, арк. 209.

²⁵ Держархів Запорізької обл., ф. 24, оп. 1, спр. 548, арк. 71.

²⁶ Держархів Житомирської обл., ф. 62, оп. 1, спр. 1135, арк. 3.

²⁷ *Гужва З.Г.* История глазами санитарного врача. — С. 140.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2014 р.

ИЗ ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНОЙ ОПЕКИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматривается деятельность во время Первой мировой войны широкой сети общественных организаций и органов самоуправления по социальной опеке различных категорий пострадавшего населения, особенно беженцев, организации санитарной службы.

Ключевые слова: благотворительность, общества, органы самоуправления, социальная помощь, Первая мировая война, беженцы, лазареты.

**FROM HISTORY OF SOCIAL GUARDIANSHIP OF PUBLIC ORGANIZATIONS
AND ORGANS OF SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE IN THE FIRST WORLD
WAR**

The article discusses charitable activities during the First World War, a wide network of companies. Covers the work of government institutions in the social sphere, refugees, the organization of health services. Specified is supported by specific facts.

Keywords: charity, society, government, social services, First World War, refugees, hospitals.